

Кириченко Т. С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ВНАСЛІДОК ЙОГО РОЗІРВАННЯ ЗА ПОЗОВОМ ОДНОГО З ПОДРУЖЖЯ

TERMINATION OF MARRIAGE AFTER ITS TERMINATION UNDER THE CLAIM OF ONE OF THE MARRIAGE

У статті автором проаналізовано положення сімейного законодавства, що регламентують припинення шлюбу внаслідок його розірвання за позовом одного з подружжя, у результаті чого встановлено, що чинне сімейне законодавство дозволяє пред'явлення позову в період вагітності дружини та до досягнення новонародженої дитини одного року, якщо щодо одного з подружжя чи самої дитини буде вчинено діяння, яке за ознаками елементів юридичного складу може бути схоже на злочин, але таким не бути, в тому числі через його малозначність. У такому контексті наголошено на безпосередньому взаємозв'язку між ознакою суспільної небезпеки та істотною шкодою, оскільки лише за умови наявності першої має місце остання.

Констатовано, що ознаку малозначності законодавцем не було враховано під час закріплення положень статті сімейного законодавства, котра регламентує право на пред'явлення позову про розірвання шлюбу. Як і не було враховано те, що поняття злочину і категорія протиправної поведінки, яка характеризується наявністю ознак кримінального правопорушення, не є тотожними поняттями, оскільки остання може виявитись злочином, а може бути не визнана таким. Обґрунтовано недоцільність відокремлення в цьому випадку кримінальних від адміністративних правопорушень, важливим є сам факт їх вчинення та соціально-моральна характеристика такого діяння. Зі свого боку, адміністративно-деліктне законодавство містить низку складів проступків, які можуть бути поширені в сімейній сфері та мають схожі склади з кримінальними правопорушеннями чи вчиняються щодо дітей.

Також звернута увага на обов'язок суду встановити фактичні взаємини подружжя, перш ніж винести рішення про розірвання шлюбу між ними. При цьому, що мається на увазі під фактичними взаєминами та якими вони мають бути для прийняття відповідного рішення, не зрозуміло. За наявності таких прогалин не можна однозначно визначити, якими мають бути взаємні відносини подружжя для того, щоб суд міг прийняти обґрунтоване рішення про розірвання шлюбу між ними. Зроблено висновок про доцільність надання офіційного тлумачення категорії фактичні взаємини подружжя та визначити ознаки, за умови наявності яких суд може прийняти рішення про розірвання шлюбу, а також запропоновано окремі шляхи вдосконалення сімейного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: припинення шлюбу, позовне провадження, подружжя, підстави, що унеможливають подання позову про розірвання шлюбу, ознаки кримінального правопорушення, малозначність, істотна шкода, фактичні взаємини подружжя.

In the article, the author analyzed the provisions of family law, which governs the termination of marriage as a result of its dissolution in the suit of one of the spouses. As a result, it was established that the current family law allows you to sue during the period of the wife's pregnancy and before the newborn reaches one year old, if one of the spouses commits an act that may be similar to the elements of the legal structure to a crime, but not to be such, including because of its insignificance. In this context, there is a direct relationship between a sign of public danger and substantial harm, since only if the former is present does the latter take place.

It was stated that the legislator did not take into account the sign of insignificance when securing the provisions of the article of family law governing the right to sue for divorce. As it was not taken into account that the concept of «crime» and the category of unlawful behavior, which is characterized by the presence of signs of a criminal offense, are not identical concepts, because the latter may turn out to be a crime, but may not be recognized as such. In this case, it is justified that it is inadvisable to separate criminal from administrative offenses, since the very fact of their commission and the social and moral characterization of such an act are of importance. For its part, the administrative-tort law contains a number of offenses that can be spread in the family sphere and have similar structures to criminal offenses or are committed against children.

Also, attention is drawn to the obligation of the court to establish the actual relationship of the spouses before making a decision on divorce between them. At the same time, what is meant by actual relations and what they should be for making an appropriate decision is not clear. In the presence of such gaps, it is impossible to determine what the mutual relations of the spouses should be in order for the court to make an informed decision on divorce between them. It is concluded that it is advisable to provide an official interpretation of the category of the actual relationship of the spouses and identify the signs, if any, the court can decide to dissolve the marriage, and also suggested some ways to improve family law in this area.

Key words: termination of marriage, lawsuit, spouses, grounds excluding the possibility of filing a lawsuit on divorce, signs of a criminal offense, insignificance, substantial harm, actual relationship of the spouses.

Держава наділяється правообов'язком регулювати та охороняти всі правовідносини, різниця полягає тільки в обсязі такого регулювання та способах охорони. Будь-то публічна чи приватна сфери правовідносин, вони регулюються нормами права, що встановлюються парламентом, проте якщо в межах галузей публічної сфери, як-от охорона здоров'я чи

правоохоронна діяльність, застосовується переважно імперативний метод права в поєднанні з чіткою та детальною регламентацією правових відносин і діяльності суб'єктів, то в приватній сфері через застосування диспозитивного методу вирішення множинності питань правового характеру залишається на розсуд самих суб'єктів правових відносин.

Обмеженість правового регулювання має місце і в тих приватних сферах, де закон досить тісно межує з мораллю, народними традиціями та звичаями. Як приклад варто навести сімейне право, котре регулює складні суспільні відносини, що будуються на почуттях, емоціях і усталених уявленнях про зміст побутових понять на кшталт сімейного життя, чесності, виховання, турботи про близьких тощо. У більшості видів сімейних правовідносин закон не в змозі встановити конкретну поведінку особи, натомість він регламентує лише порядок легалізації прийнятого нею рішення, як-от: не можна примусити людину народити дитину, піклуватись про неї чи про власних батьків, укласти або припинити шлюб. Рішення про це приймає сама особа, керуючись власними поглядами, бажаннями, можливостями, морально-етичними принципами тощо.

Наслідком відсутності детальної законодавчої регламентації правових відносин і залишення прийняття рішень на розсуд фізичних осіб може бути здійснення необґрунтованих юридично значущих дій, всупереч основним правовим засадам (загально-правовим, галузевим і спеціальним принципам права). У такому випадку важливу роль відіграють теоретично-правові розробки щодо кожного окремого питання, оскільки основні їх висновки та положення в кожному конкретному випадку можуть стати «зв'язком» між правовими нормами та безпосередньо поведінкою особи, а також скорегувати останню відповідно до чинних правових постулатів.

Одним з актуальних питань залишається припинення шлюбу між подружжям, про це свідчать офіційні статистичні дані представлені Міністерством юстиції України: у 2018 році зареєстровано майже 55 тисяч розлучень, що на 22 тисячі більше, а ніж у 2017 році. Щоправда, такі відомості не враховують факти припинення шлюбу в судовому порядку, яких у 2017 році налічувалось близько 90 тисяч [1].

Питання про розірвання шлюбу в судовому порядку, зокрема за заявою одного з подружжя, розглядали вчені в галузі цивільстики, проте переважно в процедурному аспекті (А.О. Дутко, О.І. Сафончик, О.М. Спектор), водночас норми матеріального права в окресленій сфері досліджувались поверхнево. Тому в основу цієї наукової праці було покладено вагомі положення та висновки, отримані внаслідок ґрунтовних досліджень (Н.С. Андреева), в тому числі монографічного характеру (Л.В. Липець) щодо змісту шлюбних відносин, а також результати наукових робіт у галузі кримінального права (Р.І. Лемеха, В.О. Навроцький) і теорії держави та права (Л.В. Авраменко, М.І. Козюбра, О.В. Петришин, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік).

Мета статті полягає в аналізі окремих положень сімейного законодавства, що регламентують припинення шлюбу внаслідок його розірвання за позовом одного з подружжя задля виявлення змістовних прогалів, окреслення конкретних недоліків та пошуку шляхів їх усунення.

Припинення шлюбу регламентується низкою процесуальних і матеріальних норм права, цивільно-

го процесуального, цивільного та сімейного законодавства відповідно. Щодо останнього, то окремими нормами Глави 11 Сімейного кодексу України (далі – СК України) визначено, що однією з підстав припинення шлюбу є його розірвання (ч. 2 ст. 104 СК України), в тому числі за позовом одного з подружжя (ч. 3 ст. 105, ч. 1 ст. 110 СК України), який подається до місцевого суду. Одночасно законодавцем встановлено випадки, коли пред'явлення позову неможливо: протягом вагітності дружини та до досягнення новонародженої дитини одного року, за умови якщо стосовно цієї дитини не визнано батьківство іншої особи чи немає рішення суду про виключення батька дитини з відповідного актового запису або одним із подружжя не вчинено «протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення щодо другого з подружжя або дитини» [2].

Зі свого боку для того, щоб з'ясувати, чи має певна поведінка одного з подружжя ознаки злочину, необхідно визначити власне зміст останнього. Відповідно до ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України), злочин (кримінальне правопорушення) – це діяння, котре характеризується суспільною небезпечністю та наявністю вини, вчинене суб'єктом злочину і передбачене КК України. У ч. 2 вказаної статті міститься застереження такою змісту: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [3].

На підставі викладеного можна дійти висновку, що чинне сімейне законодавство дозволяє пред'явлення позову в період вагітності дружини та до досягнення новонародженої дитини одного року, якщо щодо одного з подружжя чи самої дитини буде вчинено діяння, яке за ознаками елементів юридичного складу (об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом, суб'єктивною стороною) може бути схоже на злочин, але таким і не бути, в тому числі внаслідок його малозначності. Малозначною вважається поведінка особи, яка за ознаками відповідає складу злочину передбаченого КК України, «але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [3]. Зауважимо, що поняття «істотна шкода» є оціночним, і лише в деяких статтях КК України (наприклад, ст.ст. 182, 246, 248, 364, 364-1, 365, 365-2, 367) з матеріальним складом істотна шкода отримує конкретний грошовий вираз. У деяких випадках зміст істотної шкоди в контексті низки статей кримінального законодавства розкривається в постановках Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26.12.2003 р. № 15 [4] і «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля» від 10.12.2004 р. № 17 [5]. Варто наголосити на безпосередньому взаємозв'язку між ознакою суспільної небезпеки та істотною шко-

дою, оскільки лише за умови наявності першої остання матиме місце. Таким чином, для оцінки протиправного діяння як малозначного розуміння обох категорій має теоретико-прикладне значення, а відсутність встановлених меж обсягів обох понять стає приводом для появи множинності наукових дискусій, у тому числі щодо нівелювання важливої ознаки шкоди, йдеться про визначення її як істотної. З цього приводу вважаємо слушною думку Р.І. Лемехи: «Малозначність діяння означає, що дії, які посягають на об'єкт, є такими, що зачіпають його у невеликому ступені і не заподіюють йому саме істотної шкоди, а не «жодної шкоди», як зазначив вищевказаний науковець. Тобто при вчиненні діяння заподіюється будь-яка шкода: незначна (мізерна) або істотна. Якщо шкода є незначною, то мова йде про малозначність діяння» [6, с. 135]. Заслужує на увагу і позиція В.О. Навроцького з приводу тлумачення змісту категорії суспільної небезпечності як ознаки злочину, що «полягає у: здатності заподіювати реальну шкоду правоохоронюваному об'єкту або створювати загрозу заподіяння такої шкоди; оцінці наявності такої шкоди (реальної або потенційної) з позицій усього суспільства, а не конкретного потерпілого. Саме тому небезпечність і називається суспільною, тому що шкода є настільки великою, що загрожує основоположним суспільним цінностям, становить для них небезпеку» [7, с. 105].

Ознаку малозначності законодавцем не було враховано у процесі закріплення положень ч. 2 ст. 110 СК України, як і не було враховано те, що поняття «кримінальне правопорушення» («злочин») і категорія протиправної поведінки, яка характеризується наявністю ознак кримінального правопорушення, не є тотожними поняттями. Так, остання може виявитись злочинном, а може бути не визнана таким, зокрема через малозначність. Наведемо приклад: сьогодні в соціальних мережах поширюються відео, де дітям відведена головна роль, вони тестують іграшки та дитячі товари чи стають учасниками жартів або розіграшів. За допомогою розміщення та збільшення кількості переглядів подібних відео в мережі Інтернет особи, насамперед батьки, можуть заробляти різні грошові суми, розмір яких зростає пропорційно кількості переглядів. Фактично в такому разі дитина стає «засобом» для отримання коштів, а самі дії батьків залежно від суб'єктивних і об'єктивних обставин щонайменше можна кваліфікувати за ст. 150 «Експлуатація дітей» КК України [3] та ст. 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» КУпАП [8]. Водночас імовірно, що таке діяння може бути визнано малозначним, оскільки навряд чи призведе до настання суспільної небезпеки та не заподіє дитині істотної шкоди. Навпаки, використання такого способу дасть змогу забезпечити гідні умови існування, купити необхідні дитячі товари, продукти харчування, ліки тощо.

З формулювання наведеного в ч. 2 ст. 110 СК України вбачається, що за умови здійснення одним із батьків подібної діяльності інший може подати до

суду позов про розірвання шлюбу, незважаючи на те, що дитина не досягла одного року. Навряд чи такий підхід можна визнати обґрунтованим, як і важко погодитись із позицією законодавця щодо виокремлення в цій статті діянь, схожих за своїми ознаками на кримінальне правопорушення, адже інститут юридичної відповідальності є ширшим і включає різні її види, зокрема адміністративну [9, с. 310–315; 10, с. 380–384; 11, с. 468–472].

На нашу думку, в контексті положень, передбачених ч. 2 ст. 110 СК України, немає суттєвої різниці між кримінальним або адміністративним правопорушенням, важливими є сам факт його вчинення та соціально-моральна характеристика такого діяння. Варто також зазначити, що адміністративно-деліктне законодавство містить низку складів проступків, які можуть бути поширені в сімейній сфері та мають схожі склади з кримінальними правопорушеннями (наприклад, 173-2 «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування» КУпАП [8] і ст. 261-1 «Домашнє насильство» КК України [3]) чи вчинятись щодо дітей (ст. 180 «Доведення неповнолітнього до стану сп'яніння», ч.ч. 1, 2 ст. 184 «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» КУпАП [8]).

З огляду на зазначене положення ч. 2 ст. 110 СК України, на нашу думку, потребує переосмислення в зв'язку з частковою актуальністю норм, які в ній містяться, а власне її зміст підлягає удосконаленню. На цьому свого часу було наголошено Л.В. Липець, на думку якої вказана норма потребує змін у частині розширення переліку кола суб'єктів, щодо яких було вчинено діяння, що характеризується ознаками кримінального правопорушення: «Якщо людина хоча б раз у житті скоїла злочин або вчинила замах на злочин щодо сторонньої особи, то вона будь-коли може повторити такі дії, не виключено, що й стосовно близьких людей» [12, с. 92]. А.О. Дутко теж було запропоновано змінити окремі норми ст. 110 СК України, проте такі зміни мають зовсім інший характер, адже спрямовані на зміцнення інституту сім'ї та збереження шлюбних відносин між подружжям, шляхом встановлення заборони пред'явлення позову про розірвання шлюбу не лише «протягом вагітності дружини, а й протягом трьох років після народження дитини» [13, с. 55]. Отже, загалом варто погодитись із висновком, зробленим О.І. Сафончик у результаті дослідження законодавчого регулювання розірвання шлюбу в судовому порядку: «Питання розірвання шлюбу є досить складними і потребують вдосконалення чинного законодавства України. Зокрема, необхідно розробити порядок реалізації права на розірвання шлюбу» [14, с. 160].

Аналіз змісту ст. 112 СК України [2] дає змогу говорити про те, що підставами для розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя є встановлення таких обставин: неможливість подальшого спільного життя подружжя та відсутність суперечності інтересам кожного з них або їх дітей через збереження шлюбу.

Для того, щоб встановити наявність або відсутність вказаних умов, суд має з'ясувати: 1) фактичні взаємини подружжя; 2) дійсні причини позову про розірвання шлюбу; 3) наявність малолітньої дитини, дитини з інвалідністю; 4) інші обставини, що мають істотне значення. У контексті поданих висновків необхідно звернути увагу на обов'язок суду встановити фактичні взаємини подружжя, при цьому, що мається на увазі, фактичними взаєминами та якими вони мають бути для прийняття рішення про розірвання шлюбу, незрозуміло. У будь-якому разі фактичні взаємини подружжя пов'язані зі шлюбними відносинами, котрі в правовій площині наділяються такими характерними рисами: «У фактичних шлюбних відносинах можуть перебувати тільки жінка та чоловік (різностатевість); відсутність зареєстрованого в органах державної реєстрації актів цивільного стану шлюбу як між особами, що спільно проживають, так і з будь-якою іншою особою; намір жінки та чоловіка встановити стійкі відносини, притаманні шлюбу; постійне спільне проживання; ведення спільного господарства; взаємне матеріальне забезпечення та піклування; неанонімність (публічність) відносин, відсутність приховування їх перед третіми особами» [15, с. 180].

Дослідуючи процедуру розірвання шлюбу у порядку позовного провадження, О.М. Спектор наголошує на її певних особливостях: «1) за загальним правилом шлюб не може бути розірваний у період вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини; 2) позовна заява може бути підписана представником і подана ним до суду; 3) участь подружжя мінімальна в одному засіданні; 4) не об'єднують в одну позовну заяву вимоги про розірвання шлюбу, визначення місця проживання дітей, їх утримання, участі того з батьків, хто буде прожи-

вати окремо, у вихованні дітей; 5) суд, як правило, у таких категоріях справ надає час для примирення подружжя» [16, с. 63]. Зі свого боку визначення таких ознак дає підстави достеменно стверджувати лише про факт шлюбу та наявність шлюбних взаємин, ознаки яких ані в теорії, ані в судовій практиці донині не знайшли свого відображення. Своєю чергою, за наявності таких прогалин не можна об'єктивно визначити, якими мають бути взаємні відносини подружжя для того, щоб суд міг прийняти обгрунтоване рішення про розірвання шлюбу між ними.

Як підсумок, необхідно наголосити на очевидній необхідності актуалізації окремих положень сімейного законодавства з метою усунення теоретичних прогалин, які суттєво ускладнюють прийняття судами рішень про розірвання шлюбу між подружжям за позовом одного з них. На нашу думку, досягнення вказаної мети можливе шляхом викладення ч. 2 ст. 110 СК України в такій редакції:

«2. Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив кримінальне чи адміністративне правопорушення щодо другого з подружжя або дитини».

Окрім того, доцільно надати офіційне тлумачення категорії «фактичні взаємини подружжя» та визначити ознаки, за умови наявності яких суд може прийняти рішення про розірвання шлюбу. Такі зміни, на нашу думку, будуть сприяти прийняттю законних та мотивованих рішень у судових справах про розірвання шлюбу, але об'єктивно вони не спроможні усунути всі законодавчі прогалини сімейного законодавства, зокрема щодо розірвання шлюбу, а тому необхідно продовжити наукові пошуки в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Українці стали менше одружуватися і більше розлучатися. *Офіційний веб-сайт газети «Сьогодні»*. URL: <https://www.segodnya.ua/ua/ukraine/v-2018-godu-zaregistrirovali-v-ukraine-na-20-tysyach-brakov-menshe-chem-god-nazad-1221820.html> (дата звернення: 05.12.2019).
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
4. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 р. № 15. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> (дата звернення: 08.12.2019).
5. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 р. № 17. *База даних «Законодавство України»* / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 08.12.2019).
6. Лемеха Р.І. Істотна шкода як ознака, передбачена загальною частиною кримінального кодексу України. *Наше право*. 2016. № 2. С. 132–136.
7. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В.О. Навроцького. Київ: «Юрінком Інтер», 2013. 712 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України-ської РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
9. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
10. Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко [та ін.]; за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: «Право», 2009. 584 с.
11. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
12. Липець Л.В. Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом і договором: монографія. Київ, 2013. 192 с.
13. Дутко А.О. Розірвання шлюбу за законодавством України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 51–55.
14. Сафончик О.І. Розірвання шлюбу в судовому порядку за законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2014. Вип. 17. С. 158–161.
15. Андреева Н.С. Поняття та ознаки фактичних шлюбних відносин. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 177–181.
16. Спектор О.М. Розірвання шлюбу у порядку позовного провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 58–64.